

«САМОПІЗНАННЯ У НАГОТІ» ЯК АСКЕТИЧНИЙ АКТ

Панков Г.Д.

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

«Нині нагий на гноїщі та в струпах»

Аскетичні акти слід розцінювати як локальні прояви духовної творчості, що спрямовані до здійснення ідеальної трансформації людини шляхом напруження її тілесних, душевних і духовних сил. Ідеальна трансформація її свідомості визначається ідеалом тієї традиції, до якого звернений її священний поклик. У цій публікації йтиметься про християнську традицію з аскетичною інтенцією наслідування Христа. Ця інтенція впродовж двох тисячоліть висувається як стратегічна альтернатива смисло-життєвого орієнтування. Також її актуальність відтворюється і за сучасних умов широкого поширення стану «духовної наготи», що вказує на падіння багатьох сучасників на дно антропологічного і морального осквернення цінності особистості.

Суттєвим аспектом християнської аскетичної виступає вимога повсякденного активного протистояння деструктивним силам з боку «миру». В обрії християнської аскетичної думки наслідування Христу виглядає не звичайним мімезисом, а священним актом трансцендування особистості, яка набуває статусу персоналістичної трансцендувальної фігури. У цьому контексті самопізнання розуміється у вигляді сходження до Христа через пізнання самого себе. У викладеній ситуації самопізнання виводить пізнавальну діяльність із обрії когнітивної практики і переносить в екзистенційно-персоналістичний обрій.

Самопізнання орієнтується на пізнання людиною власної ідентичності, що становить ключові питання «хто я», «який я є» та «яким я повинен бути». Універсальними критеріями відповідей на поставлені запитання висуваються значення гідності / негідності у релігійно-персоналістичному вимірі. Безумовна гідність особистості християнською думкою співвідноситься з засадничим поглядом на людину як на образ і подобу Бога, ухилення від якого з боку людини розглядається станом гріха, яким тотально вражене людство. Ідеалу Богоподібності протиставляється стан скотоподібності як вираження негідної ідентичності. Названа метафора вказує на заземленість життєвої орієнтації людей замість їхнього прагнення до божественно-небесного ідеалу. Сердечна вкоріненість у тілесне, земне з характерною для них ціннісною шкалою духовно знеособлює людей, що становить картину їхнього падіння як відпадання від Боголюдського ідеалу. Однак, як зауважив І. Кант, нікчемність людини як людини-тварини, не може применшити її гідність як людини, наділеної розумом. Тому їй не слід зрікатися здатності морально оцінювати себе саму, що становить її обов'язок як розумної істоти. На відміну від тварини, людина наділена здібностями самосвідомості та самопізнання в аспекті критичної самооцінки.

Відомий християнський письменник IV ст. Макарій Єгипетський вбачав цінність самопізнання у пізнанні людини своєї шляхетності та гідності як дорогоцінного брата Христа та Небесного нареченого. Погляд на цю гідність дасть людині можливість отримати Божу силу для пізнання свого падіння. Таким чином, для виявлення власного безчестя необхідне усвідомлення ідеалу, відповідно до якого визначається погляд на людську ідентичність у її полярності гідності / негідності.

Самопізнання вимагає глибокого самоаналізу, який концентрує основну увагу на глибокому протиріччі названих полярностей. У цій ситуації аскетична думка рекомендує усвідомити стан наготи, в якій опинився грішник, і пізнати себе у всій наготі своє глибоке падіння та розбещення, своє окаянство та крайню гріховність. Одночасно пізнається милосердя, щоправда, премудрість та всемогутність Бога, його святість. Метафора наготи

широко використовується у православній літературі та вказує на безчестя, духовне дно, в яке опустився грішник. «Самопізнання у наготі» розглядається вихідним пунктом відновлення честі, втраченої людиною.

Значення наготи як символу ганьби зустрічається у біблійних текстах. У Книзі пророка Єзекіїля наводиться ситуація осуду Оголіви (Єрусалима) з боку Бога, коли її поставлять нагою, так що буде розкрито наготу її перелюбу, блуд і розпусту [1, Єз. 23:29]. Піддаючи критиці «справ» Лаодікейської церкви, автор Книги Одкровення Іоанна Богослова звертається до її Ангела з такими словами: «Раджу тобі купити в Мене золота, в огні перечищеного, щоб збагатитись, і білу одягу, щоб зодягтися, і щоб ганьба наготи твоєї не видна була, а мастю на очі намасти свої очі, щоб бачити» [1, Об'явлення, 3:18]. У даній ситуації свідомість грішника спонукається до того, щоб побачити свою наготу на власні очі, тобто усвідомити ганьбу, що спіткала його. Споглядання власної наготи не повинно зводитися до її пасивного споглядання, а супроводжуватися активними діями, спрямованими на її ліквідацію, для чого рекомендується придбати очищене золото разом із білим одягом, що символізує очищення. «Людина в наготі» не повинна вічно залишатися у стані ганьби, їй необхідно від неї очиститися й досягти стану духовної чистоти.

«Самопізнання у наготі» виявляється у християнському літургійному досвіді. З метою аналізу процесу критичного самопізнання як практики усвідомлення людиною граничного падіння власної самотності звернемося до Великого покаянного канону Андрія Критського. У його змісті з метою викриття грішника, якого поглинули пороки, використовується образ оголеної у «ризах ганьби» розпусниці, що дає змогу встановити семіотичну аналогію з образом Огаліви (Єрусалима), яка зрадила свого законного Чоловіка (Бога) та пристрастилася до «синів Ашшурових» (ассірійців), Вавилону та Єгипту. Однак у тексті Канону грішник, що уподібнився до блудниці, звинувачується у зраді Богові на користь «блуду» і перелюбства із земними пристрастями.

Вже сама наведена назва тексту розглянутого канону дає змогу з'ясувати покаяння як горизонт самопізнання, відповідно до якого воно виглядає самопізнанням грішника, котрий кається. По-перше, самопізнання являє собою інтенцію свідомості не тільки щодо пізнання власної особистості, її життєвого досвіду, а й до Бога. Тому в даному горизонті самопізнання представляється сповідальним актом. У релігійному уявленні про комунікацію мовчання Бога означає не пасивне вислуховування, але активну позицію щодо грішника, котрий кається. Сповідь покликана підкреслити ідею співпричетності Бога, але не Його байдужості до долі людини. По-друге, в літургійному тексті сповідь грішника зазвичай викладається поетичним жанром, що надає самопізнанню гострої емоційної форми. Тому в горизонті сповіді самопізнання притаманна гостра поетична самокритика. Завдяки поетичному дискурсу, критичній самооцінці надається сильний емоційний заряд.

Канон Андрія Критського починається з прославлення Бога – Помічника та Покровителя людини, котра кається заради спасіння у потойбічному Царстві. Це становить суттєвий теологічний контекст самопізнання, вихідною передумовою та необхідною умовою якого висувається апеляція до Бога. Ця апеляція регулярно здійснюється через прославлення Святої Трійці та Божої Матері. Тому процес самопізнання необхідно супроводжується наданням ореолу величі нуменозним істотам. *Дана обставина надає самопізнанню сакрального значення: гасло «пізнай самого себе» маніфестується гаслом пізнай себе перед обличчям Бога в самокритичній сповіді.*

Критичний бік процесу, що розглядається, виражається шквалом метафор, які засуджують грішника й утворюють ситуацію самоосуду, серед яких чільне місце відводиться наготі: «Поглянув я на красу дерева і в умі спокусився – тепер лежу нагий і соромлюся [2, Пісня 2, 12]. Слід зазначити, що християнство наділяє наготу духовним змістом для вираження стану, що оголює плотські пристрасті. Нагота сприймається не у вигляді відсутності будь-якого одягу, але одяганням у «шкіряні ризи» («соромну ризу», «одяг тління»), які людина набула з моменту гріхопадіння. Вона розглядається наслідком гріховних пристрастей, які затьмарюють духовну красу души, яка спочатку вкладає Творцем у людську природу. Гріховні пристрасті роздерли цю красу, внаслідок чого

грішник, котрий кається, визнає: «Пірвав я нині першу одіж мою, що виткав мені Творець на початку – і відтоді лежу нагий. Одягнувся я у пірвані ризи, що змій мені виткав радою, ось тому й соромлюся» [2, Пісня 2, 9-10]. Гранична гострота і глибина ганьби виразно виражається через духовний діагноз – «Нині нагий на гноїщі та в струпах» [3, Пісня 4, 6].

Усвідомлення перебування у стані наготи як факт критичної самосвідомості супроводжується усвідомленням ультимативності рішучого з ним розриву. Ця інтенція позиціонується через значення *втечі, очищення* (від пристрастей) і *сходження* (до Бога). Ці три значення об'єднані спільним для них знаменником *оновлення* душі. Інтенція до втечі охоплює глибоке екзистенціальне значення, що вказує на трагічну долю грішника в есхатологічній перспективі. Його осуд переноситься на Страшний суд і полягає у горінні й тлінні душі в пекельному полум'ї. Порятунком від пекельного полум'я уподібнюється втечі без оглядки від «содомського горіння» біблійного Лота. Для очищення від пристрастей грішник, котрий кається, наполегливо випрошує у Бога дар сліз розкаяння, які в аскетиці називаються умивальницею душі та духовною лазнею. Ці сльози він приносить Богу як жертвопринесення: «Як блудниця, і я приношу сльози – очисти мене, Спасе, Твоїм милосердям, Усещедрий!» [2, Пісня 2, 11].

Слізне очищення доречно розглядати актом сходження зі стану наготи в духовний стан. Його біблійним прикладом слугує сходження з рову Йосипа після його тимчасового в ньому перебуванні. Перебування Йосипа в рові вказує на падіння людини вниз на дно і життя на дні. З ним порівнюється падіння на рівень духовної наготи і життя у цій ганьбі. У стані ганьби пробуджується її усвідомлення і прагнення вибратися з духовного рову до Божественного світла, що в екзистенціальній філософії називається просвітлінням екзистенції у напрямку ультимативного трансцендування. Однак мовою канону Андрія Критського історія перебування у рові біблійного Йосипа представлена образом поховання і повстання, що вказує на ініціацію, сенс якої визначається оновленням і новим народженням. Нове народження уявляється перетворенням (радикальною духовною трансформацією) блудниці, яка через критичну самосвідомість усвідомлює свій блуд, омиває його рясними сльозами і скидає з себе ризу наготи.

Згідно з богословською думкою, сходження до Бога вважається катабатичним актом, розрахованим на анабазис – сходження до людини з боку Бога як прояву до неї любові та милосердя. Їхня діалектика простежується у восьмій пісні Канону: «Грішного, мене, Спасе, помилуй, пробуди мій ум до навірнення, прийми мене, що каюся, змилосердися до моїх благань: згрішив я перед Тобою єдиним – спаси, вчинив беззаконня – помилуй мене!» [2, Пісня 8, 1.]. У цьому фрагменті наводиться ситуація надії грішника на милосердя Бога в єдності двох аспектів – аспекту катабатичного волення як сходження та аспекту анабатичного милосердя з боку Бога в плані визволення грішника з духовного рову та уз наготи. Через молитовні сльози грішник піднімається до духовного стану, вибираючись з рову і стану наготи. Своєю чергою, милосердний Бог приймає жертвний дар сліз, сходячи до «блудниці», котра згрішила, але очищається від блуду і сприяє її сходженню до духовності. У розглянутому прикладі діалектика катабазису й анабазису долає умоглядні богословські рамки й набуває екзистенціального сенсу, який у гранично стислій формі можна виявити в поетичному дискурсі на кшталт волення «яко Петру, і мені руку прости».

Важливим чинником пробудження критичного самопізнання «у наготі» та «з наготи» слугує усвідомлення фінальної загрози загибелі душі в перспективі Страшного суду: «Наближається, душе, кінець, наближається, а ти не дбаєш, не готуєшся, час бо скорочується – пробудись, суддя вже близько, біля дверей» [2, Пісня 4, 2]. Усвідомлення буття-у-ганебності доповнюється усвідомленням буття-у-загрозі, спричиняючи екзистенціаль жаху падіння душі та екзистенціальну потребу в *трансцендувальному акті оновлення* у єдності *втечі, очищення* та *сходження*.

Нарешті, автор Покаянного канону представив окремі фрагменти старозавітної історії, тим самим запропонувавши «блудниці», котра самопізнає себе, звернути погляд «з

наготи» в напрямок позитивних і негативних образів. Негативний ряд представлений первородним гріхом Адама і Єви, а також убивцею Каїном. Погляд на ці образи покликаний сконцентрувати самопізнання на ідеї злочину, розпусти, в які загрузла порочна душа, та разом із цим породити оцінку души як окаянної, а також критичну самооцінку людини як «убивці совісті душевної». Позитивний ряд складають праведники Лот, Йосип, пророк Ілля та деякі інші персонажі. Образ Лота, котрий врятувався втечею зі спаленого Богом Содому, виглядає знаком-індексом, що вказує на необхідність рятуватися від загрузлого в вадах «миру» і разом із цим уникнути його знищення каральним божественним вогнем. Образ Йосипа вказує грішникові шлях порятунку від духовного падіння у рові через піднесення души, а образ Іллі – на сходження у «небесні чертоги».

Висновки.

1. «Самопізнання у наготі» доцільно визнати духовним актом, що вказує на людину як на особистість. Відомий імператив «пізнай самого себе» стає імперативним гаслом «критично усвідомлюй самого себе», а через нього – «зберігай свою духовну сутність від деструктивного натиску плотських пристрастей», «духовно піднеси себе самого та не опускайся до безчестя». Збереження та поглиблення у людині духовності становить виконання вимоги честі особистості у горизонті християнської гідності, а також у загальному гуманістичному сенсі.

2. У Великому покаянному каноні Андрія Критського самопізнання викладено у найгострішому екзистенціальному форматі, суть якого справедливо визначити як *бунт екзистенції щодо самотності*, яка веде негідний спосіб життя. Цьому бунту надається яскраве поетичне вираження, внаслідок чого самопізнання більшою мірою позиціонується не інтелектуальною процедурою, властивою філософам, а міфопоетичним закликком грішника до Бога і самого себе. *Самопізнання виглядає нещадним духовним самобичуванням* як необхідним заходом позбавлення від падіння і неминучої духовної смерті.

3. Ключовими контурами самопізнання «у наготі», представленими в розглядуваному каноні, виокремлено такі значення: 1) контур пізнання власної духовної ганьби, 2) контур глибокого переживання повноти духовного краху в есхатологічній перспективі, 3) контур осягнення ультимативної необхідності виходу зі стану духовної ганьби, 4) теологічний контур у діалектиці анабазису та катабазису, 5) контур апеляції до біблійних персонажів (позитивних і негативних) як авторитетних християнських еталонів, що складає ситуацію міфопоетики в змісті самопізнання. Усі вони в сукупності демонструють органічне переплетіння екзистенційно-персоналістичної, теологічної та міфопоетичної дискурсивних практик.

4. Зміст Покаянного канону Андрія Критського не тільки розрахований на вузько-літургійну практику його читання у встановлені Церквою дні. Він безпосередньо спрямований у духовну практику персоналістичного оновлення, волаючи до людини зайнятися самою собою – не задовольнятися станом духовної наготи, а подолати її кайдани й вибратися з дна падіння, на яке загнали душу порочні пристрасті. Таким чином, «самопізнання у наготі», що його демонструє розглянутий канон, має вигляд трансцендуючого акту, що його здійснює особистість, котра трансцендує із дна духовного падіння у напрямку теїстичного звеличення.

Література:

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. – Київ : Біблійні товариства, 1995. – 959+296 с.

2. Великий покаянный канон Андрія Критського. Служба в понеділок // <http://blyzhchedoboga.com.ua/pokayanniy-kanon-andreya-kritskogo/>.

3. Великий покаянный канон Андрія Критського. Служба у вівторок // <http://blyzhchedoboga.com.ua/velikiy-pokayanniy-kanon-andreya-kritskogo/>.